

[*Hatvan éve született Nagy Gáspár*]

PETRIK BÉLA

*A tejfogakhoz**Három vers 1973. március idusából*

„...a sztoikusok tanácsa dacára / gyémántból akar testet / meg szárnyakat //
 nézi az ablakon át/ hogy a Köztársaság napja / bealkonyul //
 nem sok maradt neki / csak a pusza / testtartás megválasztása / ahogy halni akar //
 a gesztus megválasztása / s az utolsó szóé //
 azért nem fekszik / ágyba / hogy az álombeli / megfojtást elkerülje //
 szeretne mindvégig / állni a helyzet magaslatán //
 szemébe néz a Sors / arra a helyre / ahol a feje volt”

(Zbigniew Herbert:
*Cogito úr egyenes test-tartása*¹)

z idén ünnepeljük Nagy Gáspár hatvanadik születésnapját, immár nélküle. A teljes életút ismeretében talán nem haszontalan majd négy évtized távolába visszatekintenünk, a pályakezdés éveire. Az *Alföld* című folyóirat 1973. márciusi számában, a nagyközönség előtt alig ismert, huszonnégy éves Nagy Gáspár költő három versét közölte.² Írásunkban ezeket állítjuk az életmű és értékrend, a kor dimenziójába, hiszen azok megjelenési időpontja és üzenete kiválóan alkalmas erre, s jelentőségük is jobban felmérhető.

Az 1973-as esztendő különös fontosságú Nagy Gáspár költői pályafutásában, hiszen ebben az esztendőben mutatta be őt Kormos István az *Élet és Irodalomban*. Közéleti szerepvállalásának kezdete is erre az időszakra datálható, lelkes résztvevője az ifjúsági megmozdulásoknak. A március 15-ei eseményekhez több szálon is kapcsolódott: egyfelől mint a tüntetések résztvevője, másfelől mint egyes közösségi megmozdulások, ma úgy mondanánk, moderátora s végül, de talán esetében a legfontosabbnak tekinthető módon, úgy is mint Petőfi kései utóda, forradalmas költőként. Ez az az év amikor a Kádár-rendszer az előző évihez hasonlóan szétverte az 1848-as forradalmat és szabadságharcot a hivatalos „Forradalmi ifjúsági napok” ünnepségétől demonstratív és nyilvánosan elkülönülve ünneplőket. Az 1973-as esztendő a rendszerellenes mozgalmak, megmozdulások történetében is különös figyelmet kap mind a diákok, mind az úgynevezett demokratikus ellenzék története szempontjából. Maga a három vers is sajátos fényben tűnik elő ügynöki jelentések nyomán.

1.

A hetvenes évek március 15-ei ünnepségeit igen szűk körben elemezték eddig, s jelentőségét a szélesebb közösségi tudás szintjére csak néhányan kísérelték meg beemelni. Az egyikük feltétlenül Modor Ádám, aki így értékelte és vázolta az ese-

[*Hatvan éve született Nagy Gáspár*]

mények jelentőségét: „Az 1956-os forradalom és szabadságharc vérbe fojtását követően a társadalmi ellenállás és a nemzeti öntudatra ébredés a március 15-ei felvonulásokon, tüntetéseken nyilvánult meg az 1969 és 1990 közötti időszakban. Előbb maroknyi fiatal egyetemista és középiskolás vonult fel Budapesten, a polgári forradalom emlékhelyein nemzeti imádságainkat, a Himnuszot és a Szózatot, valamint negyvennyolcas dalokat énekelve (Petőfi-szobor, Kossuth tér, Múzeumkert stb.), majd számuk évről évre egyre bővült. 1972–73-ban kulmináltak a március 15-ei megemlékezések, ekkor már a rendőri erőszak legkülönbözőbb és legdurvább megnyilvánulásai is megjelentek az események hatósági kezelésében.”³

A március 15-ei megmozdulások jelentőségét az adta, hogy a magyar nemzet ezen a napon ünnepelte azt a számára kultikus napot, amely az elnyomó hatalommal szembeni nemzeti felkelés szimbólumává vált, e nap mindig is a rendszerellenes megmozdulások kiváló alkalma volt, s a magyar történelem legújabb lapjaira az 1848-as forradalom ünnepébe 1956 levert forradalmának emlékét is visszalopta. A kádári pártállam a levert '56-os forradalmat követően ezt az ünnepet is át kívánta hangszerelni, el kívánta venni az ünnep méltóságát, és meg kívánta szüntetni a nemzeti önbecsülés fenntartására alkalmas jellegét, forradalmi ifjúsági napok cím alatt egybemosva 1848-at, 1919-cel és 1945-tel. „Mintha a három tavaszi napot, március 15-ét, március 21-ét és április 4-ét egy bordában szőtték volna. Mintha valami közük is lehetne egymáshoz!”⁴

Nagy Gáspár 1971-ben ezzel a nyolc szóból álló verssel tartott tükröt a hatalomnak, és leplezte le azon törekvését, amellyel március 15-e ünnepét éppen e, a nemzeti értékítélet szempontjából oly fontos lényegétől kívánta megfosztani:

*Fiatal arcok**beszőve**széznű**lobogókba:**szürke**szürkébb**fekete**trikolórba!*

A közöny és a beszürkülés állapotában azonban spontán módon szerveződtek a fiatalság olyan megmozdulásai, melyek nem kívánták feladni és feledni a nemzeti emlékezet hagyományait, s akik március 15-én kizárólag Petőfire, a magyar forradalomra, a nemzeti szuverenitásért vívott küzdelemre kívántak csak emlékezni. Az 1972-es ünnepségek megtorlásaként azonban már több tucatnyian kerültek valamely rendőrhatalósági intézkedés – szabálysértési eljárás, rendőri felügyelet – alá, és számos tüntető ellen emeltek vádat. A Szalay Miklós és társai néven lefolytatott pererről és az ítéletekről így számolt be a *Népszabadság* 1972. július 6-án: „Izgatás bűntette miatt Szalay Miklóst 20 hónap, Ulveczky Gábort 10 hónap, Grillmayer Józsefet 22 hónap, Murgács Gábor Bélát 12 hónap, Kalászi Györgyöt 8 hónap,

[*Hatvan éve született Nagy Gáspár*]

Zaharánszky Pétert 6 hónap fegyházban letöltendő börtönbüntetésre ítélte a bíróság. Bíró Józsefet 9 hónap, Ferencz Gábort 7 hónap szabadságvesztésre ítélték, amit 3 év próbaidőre felfüggesztettek.” A tényeknél említjük meg, hogy Szalay Miklós a kiszabott 20 havi fegyház(!)büntetését valóságosan is letöltötte.⁵

Annak érdekében, hogy az eljárások és az alkalmazott megtorlások súlyosságát, a kádári rendszer fellépésének brutalitását, más oldalról közelítve, a megmozdulások jelentőségét érzékelhessük, viszonyítási pontként illesszük ide az úgynevezett demokratikus ellenzék – ma már legendássá vált – alakja, Haraszi Miklós ellen folytatott büntető eljárást, amely alig egy évvel később, 1973 tavaszán kezdődött. Ebben a perben Harasztit a *Darabbér* című könyvének illegális terjesztéséért 8 havi fegyházbüntetéssel sújtották, amely ítélet végrehajtását azonban felfüggesztették. Rá kell mutassunk arra a kettőségre, amely egyfelől a márciusi ifjak jogos és a megszállás alatt szinte törvényszerű, a nemzeti öntudat fenntartásáért folytatott megmozdulásokért kiszabott durva és súlyos, letöltendő börtönbüntetése és a demokratikus ellenzék szimbolikus rangra emelkedett képviselőjével szembeni, ehhez mértén enyhe – bár önmagában nem vitásan súlyos – és ráadásul felfüggesztett büntetése; másfelől e két közel azonos időpontban történő nyilvánvalóan rendszerellenes, ugyanakkor más-más elkötelezettségű esemény utólagos megítélése és értékelése között feszül. Ezt az olvasóban önkéntelenül is kialakuló ellenérzést talán azzal a kísérlettel oldhatjuk fel, ha a rendszer szemszögéből próbáljuk meg vizsgálni, s a két eseménynek a rendszerre, jogászai megfogalmazásában, a társadalomra veszélyesség fokát vesszük szemügyre. Így ugyanis már utólagosan is magyarázatot kaphatunk az eltérő ítéletek súlyosságára. Mindez persze nem ad választ a felmerült másik kérdésre, nevezetesen azok utólagos értékelésének aránytalanságára, azaz arra, hogy míg az egyik, joggal, a demokratikus ellenzék, a szabad Magyarországért vívott küzdelem meghatározó mérföldkövévé vált, addig a másíkról a korral foglalkozó legrészletesebb szakmonográfiák is csak néhány jelentéktelen sorban emlékeznek meg.

Csizmadia Ervin már hivatkozott monográfiájában is megpróbál választ találni arra a kérdésre: „miért is nem született igazán súlyos ítélet”⁶ a Haraszi-perben. Ennek egyfelől abban látja okát, hogy a *Darabbér* nem veszélyeztette az MSZMP jól bevált értelmiségpolitikáját, másfelől a „valódi” enyhítő körülményt abban véli a szerző felfedezni, hogy egy letöltendő börtönbüntetés kiszabásával megváltozhatott volna a Nyugatnak – a pert rendkívüli sajtóérdeklődés kísérte – a legvidámabb barakkról kialakított képe. Ezt a magyarázatot természetesen nem fogadhatjuk el, és azt nem tekinthetjük másnak, mint az elmúlt időszakban kialakult, ugyanakkor nyilvánvalóan azon téves beállítás interpretációjának, amely a kádári rendszernek a demokratikus ellenzékkel szemben tanúsított kőkemény fellépését hivatott megjeleníteni, amely magatartás csak a nyugati nyomásnak engedve – igaz fogcsikorgatva – puhult fel. A legvidámabb barakk elméletét ugyanis az alig egy évvel korábban, 1972-ben a Szalay Miklós és társai perében kiszabott büntetések már nyilvánvalóan romba döntötték. A látszat fenntartása ezért csak valóságos alapokat nélkülöző önáltatás lehet – a korabeli hatalom ilyenekkel egyébiránt nyilvánvalóan nem kívánta magát áztatni – s nem je-

[*Hatvan éve született Nagy Gáspár*]

lenthetett (volna) igazi védelmet Haraszti számára. A kérdést más oldalról közelítve: a kádári pártállam a rá valódi veszélyt jelentő megmozdulásokat minden képzet fenntartásának igényével is kemény szankciókkal és fellépéssel torolta meg, ahogyan Für Lajos fogalmazott: „Az internacionalista hazai hatalom szinte egész gépezetét mozgósította ellenük. Véresre verette, börtönbe csukatta, iskolákból s egyetemekről kirúgatta az ünnepelni akarók, tüntetők egy részét. Akárcsak '56-ban, brutálisan verték szét a föllobbanó nemzeti akaratot most is.”⁷ Azaz a márciusi ifjaknak a demokratikus ellenzékhez mérten, a rendszerellenességen túl, volt egy másik, a hatalom szempontjából, úgy tűnik, sokkal súlyosabb és a rendszerre nagyobb veszélyt jelentő bűnük is, a marxista és baloldali kultúrától élesen különböző és alapjaiban távol álló, a magyar történelmi hagyományokra építkező nemzeti szuverenitás gondolatának felélesztése és képviselése.

E két kultúra és hagyomány szembenállásának illusztrálására, a pontosabb helyzetmeghatározása érdekében illesszük ide a két eltérő, de a rendszerrel való szembenállásban látszólagosan egységes irányzatok közül a „demokratikus ellenzék” prominenseinek a hetvenes évek magyar márciusaihoz fűződő viszonyáról szóló értékelését Krassó György tolmácsolásában: „...itt éltem Budapesten, és ismertem azokat az embereket, akik később demokratikus ellenzék néven szerepeltek. Nagyon sokat vitatkoztam velük, többek között '56-ról és a '72-es, '73-as március 15-ei tüntetések értékeléséről. [...] Úgy gondolom, hogy az 1972-es tüntetés az első forradalmi esemény volt '56 óta, jellegében nagyon sokban hasonlított is ahhoz. Teljesen felháborított, hogy egyes értelmiségi körök nacionalista zavargásnak minősítették, amit persze ma már a világért sem ismernének el.”⁸

Ez a szembenállás tudatos és szükségszerű volt, hiszen a későbbi demokratikus ellenzék egy része a marxista hagyományokból, a lukácsista iskola és óvoda eszméin nőtt fel, akik ekkor még balról kívánták „előzni” a rendszert, s bár a kádári pártállammal éppen ezért nem értettek egyet, ugyanakkor a legkevésbé sem azonosultak ezekkel a „nacionalista” megemlékezésekkel. „Haraszti Miklós, Dalos György és az Orfeo Együttes köré csoportosuló értelmiségiek” amolyan ellentüntetést szerveztek, az általuk „tisza hagyománynak” tekintett 1919-es Tanácsköztársaság napjára időzítve, amelytől azonban a 15-ei brutális rendőri megtorlások láttán elálltak. Ennek ellenére velük szemben is eljárás indult, melynek eredményeképpen Demszky Gábort és két társát a jogi karról eltávolították. Fábri Péter, Kálmán C. György és társaik a 15-én tüntető fiatalokat provokálták, a Váci utcán vonulókat kérdésekkel zaklatták, majd amikor a tömeg a Himnusz éneklésébe kezdett, ők az Internacionálét énekelték.⁹

Mindezen eseményekről keveset beszélünk, akkor is jókora kihagyásokkal annak ellenére, hogy a nemzeti történelmünknek olyan karakteres vonulata, melyben a középiskolás és egyetemi fiatalság önkéntelen megmozdulása játszotta a főszerepet, s amely 1848 és 1956 emlékét, a szabadságáért harcolni képes nemzet eleven hagyományát, nemzeti érzését idézte fel. S nem árt tudatosítanunk azt a tényt is, hogy a kádári pártállam legerőszakosabb fellépései, a politikai elnyomórendszer legkeményebb megtorlásai éppen e nap ünnepeihez kötődnek, a rendőrállam ken-

[*Hatvan éve született Nagy Gáspár*]

dőzetlenül ekkor mutatta meg magát a maga valójában. Az 1973. március 15-ei eseményeket 500 egyenruhás rendőr, több tucat civil nyomozó, 125 operatív tiszt, 1200 munkásőr, 400 ifjűgárdista és többek között a Lengyelországból ekkor vásárolt hat vízagyú – amely még 2006-ban is üzemben állt – biztosította.¹⁰ Ex praeteritis praesentia aestimantur.¹¹

2.

E nemzedék egyik legkiválóbb alakja, a megmozdulásokon kifejezésre jutott érzelmek és gondolatok egyik legnagyobb szerűbb, ahhoz egész életében hűséges, a közösség hangján megszólaló képviselője Nagy Gáspár volt. 1971-ben így vallott magáról: „Ösztönösen azokra figyelek, akik azt bizonyítják, hogy a költészet töretlen gerincek kopogtatása, s nem hiszik, hogy a segesvári és a szárszói tragédia mindegy lenne az anyaföldnek.” Nyugodtan állíthatjuk, egész költői és emberi habitusa természetesen és ösztönszerűen kapcsolta őt ezekhez a nemzeti érzéseket és hagyományokat újra felfedező ifjúsági megmozdulásokhoz és vált költészetével, közéleti szerepvállalásával is azok részesévé. Hiszen amikor a csehszlovákiai bevonulás kijózanító évtől 1972–73-ig tartó 'prae-korszakában' papírra vetette költészetének alapvonalait, három költő nevét említette különös hangsúllyal: Petőfi Sándorét, József Attiláét és Ratkó Józsefét. „Mindhármukat életveszélyes helyzetben, a koruk elleni tiltakozás koncentrált pillanatában mutatja fel, mintha a maga jövőndő költői cselekvéseinek alapszituációját vázolná. Nagy Gáspár már tejfogainak a legkeményebb kőbe, a kortárs történelembe harapásával sem hagy kétséget afelől, hogy olyan költői szerepre készülődik, amely a legcsekélyebb alkura sem hajlandó a korrall, sőt semmibe veszi annak 'morális' és 'esztétikai' elvárásait.”¹² A *Tejfogak* ciklusa, amely csak az ötvenedik születésnapjára megjelent *Szabadrabok* című kötetben látott napvilágot, vakmerően szókimondó költészet, kíméletlen ítélet kora felett: „Az első versek a korabeli viszonyok között egy költői pálya azonnali csírájába fojtását okozták volna. Nem zsengek, érettek, s olyan kemények, csak elfogadni vagy porrá törni lehet őket.”¹³

1971-ben költözött a fővárosba s már az 1972-es március 15-ei ünnepségeken részt vett, ott vonult a Váci utcán a Kossuth szoborhoz és a Battyhány-örökmécseshez, a Múzeum kertben és végül csak hajszal híján kerülte el a rabomobilba történő begyűjtést.¹⁴ A fiatalok a hatalométől élesen elkülönülő ünneplése miatt a belügy már az év végétől készült a jövő évi megemlékezésekre – már szilveszterkor figyelmeztették őket a „Petőfi szobornál” rendezettekkel kapcsolatban¹⁵ –, s minden lehetséges eszközzel megkísérelte a potenciális résztvevőket elrettenteni az ünnepségeken való pusztta megjelentéstől. Az ünnep előtti napokban-hetekben 11 személyt helyeztek előzetes letartóztatásba, 10-et rendőrhatalósági felügyelet alá, 11-et figyelmeztettek és 125 fővel „nevelő jellegű” beszélgetést folytattak.¹⁶

Esetében is mindent elkövettek annak érdekében, hogy távol tartsák az utcai megmozdulásoktól, külön figyelmet fordítottak rá a megelőző intézkedések között.

[*Hatvan éve született Nagy Gáspár*]

„Vitéz”¹⁷ fedőnevű ügynök kapta azt a feladatot, hogy „biztosítsa mozgását az ünnepek alatt”.¹⁸ Érdemes felhívni a figyelmet arra – s csak dicsérni lehet a kádári erőszakszervezet hatékony felderítő munkáját –, hogy Nagy Gáspár Budapestre költözését követően milyen hamar fennakadt a belügy társadalmat átszövő hálóján, s alig egy év múltán már „önálló ügynöke”, hovatovább ügynökei voltak.

„Vitéz”-zel röviden meg kell ismerkedjünk, hiszen ő az, aki évek hosszú során kísérte Nagy Gáspárt, és adta a kötetnyi terjedelmű jelentést, s akit Nagy Gáspár a róla szóló állambiztonsági iratok átvételét követően a tőle megszokott mély értelmű humorával így jellemzett: „A legalaposabb, legtöbb papírt gyártó s leginkább megtévesztő 'órangyalom'!”¹⁹ Kapcsolatuk kezdete percre pontosan meghatározható, hiszen előzetesen egyeztetett feladatként 1972. július 31-én 16 órakor ismerkedett meg vele, a költő akkori munkahelyén, a Szabó Ervin Könyvtár XII. kerületi fiókjában. A belügyi jelentés később rögzítette, hogy a kapcsolatfelvétel sikeres volt, s megfelelő irányítással az ügynök képes lehet megnyerni Nagy Gáspár teljes bizalmát. A belügy választása az ügynökre azért esett, mivel őt képzettségének és intellektuális képességeinek köszönhetően – civil foglalkozása pszichológus volt – megfelelő szellemi partnernek ítélték, s rajta keresztül képet kaphattak a megfigyelt személy politikai arculatáról, törekvéseiről. E várakozásukban nem is csalatkoztak, „Vitéz” már az első alkalommal kimerítő és részletes jellemzést adott a célszemélyről. Érdemes felidézni, hiszen ez, bár más és más hangsúllyal és értékelési szemponttal, a jól ismert „nagygáspári” emberi és költői személyiségjegyeket sorolta fel. Zárkózott és bizalmatlan, ugyanakkor nagyon érzékeny (hiperszenzibilis) személynek írta le őt, kifinomult belső világgal, amelyek „dinamizálják őt az irodalom a történelem, a pszichológia és a szociológia terén”. „Szellemi törekvéseit tettvágy, lázas belső készítés cselekvésre, kapcsolatokra jellemzi. Erős elhivatottság (megszállottság), érdeklődési körében szívósság, kitartás, fanatizmus jellemezheti. Világnézete: mélyen nacionalista-idealista (ősi gyökér érzése megélésével akar valamit kezdeni), ki szeretne törni lehetőségeiből, elégedetlen és egyéni elvárásai önmagával szemben erősen ösztönzik őt a hazáért való (különútjain) munkálkodásra. Tábort szeretne gyűjteni maga körül, vagy odatartozni valamely táborhoz, amely megtestesíti eszméit, törekvéseit, számára teret nyit, és más, mint a jelenlegi társadalmi rendszer politikája és törekvései.”²⁰ Csak dicsérően szólhatunk az ügynök teljesítményéről, hiszen már az első találkozást követően szinte hibátlanul rajzolta meg annak a Nagy Gáspárnak a portréját, aki a hetvenes-nyolcvanas évek nemzeti ellenzékének egyik legelhivatottabb, megalkuvást nem ismerő, a közösségi célokért és eszmékért mindig tenni kész, a magyarság legjobb hagyományait és értékeit vállaló és azokat ápoló, a kádári hazugság rendszerrel szembeszálló és ezért sokak számára példaképként szolgáló „ellenséges-ellenzéki” szereplője volt.

E kitérőt követően, most már visszatérve 1973. március 15-ének eseményeihez, az ügynök biztosítási feladata azt jelentette, hogy mondvacsinált találkozóval „jó kísérő társként” tartsa fel Nagy Gáspárt mindaddig, amíg szükséges és lehetséges, ezzel akadályozva meg, hogy az ünneplésbe tevőlegesen is bekapcsolódhasson.

[*Hatvan éve született Nagy Gáspár*]

A találkozó létre is jött, az *Egyetem presszóban* töltötték a délelőttöt, ahonnan – az ügynök tájékoztatása szerint – a megfigyelt titkári állása ügyében kora délután távozott.

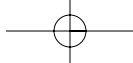
Egy későbbi jelentésből azonban kiderült a belügy számára is, hogy a találkozót Nagy Gáspár nem az állása ügyében szakította félbe, hanem azért, mert csatlakozni kívánt az ünneplő fiatalokhoz, s este is a Petőfi-szobor környékén tartózkodott. Itt szemtanúja volt annak, hogy miközben munkásöröktől, ifjú gárdistáktól és civil ruhás rendőröktől feketét a belváros, „egyszer csak megjelent egy legény egy vödörrel, és az egyetem falára felmászolta, hogy 'Le a varsói szerz.', mindenki nézte (szerinte [Nagy Gáspár – P. B.], a civilbe öltözött nyomozók vigyáztak rá, hogy elvégezhesse a munkát). Ezt követően a falra meszelő legény sértetlenül a vödörrel eltávozott.”²¹ A nyilvánvaló provokációt követően az összesereglett fiataloknak ugrottak a rendőrök, gumibotokkal verték szét az egybegyűlteket, több személyt előállítottak, az egyetemet is átkutatták.

Aznap este Nagy Gáspár a budapesti Fiatal Művészek Klubjában egy vitaestet is vezetett, amelynek témájául Petőfit választotta. Az esten számos, a Petőfi szobornál a rendőri támadás áldozatául esett középiskolás és egyetemista fiatal vett részt. Szavai szerint „olyan volt a hangulat, azt hittem minden percben kirobban a forradalom”.²² Talán mindezek ismeretében igazat adhatunk Krassó Györgynek, aki a már idézett interjújában az 1972-es március 15-ei megmozdulásokra az 1956-os forradalmat követő időszak első forradalmi eseményeként tekintett, 1956 őszének hangulatát érezhette újra, „jellegében nagyon sokban hasonlított is ahhoz”.²³

3.

De Nagy Gáspár nem is elsősorban személyes részvételével adott nyomatékot március 15-e jelentőségének – bár hasznos azt tudnunk, hogy elveiért bármikor kész volt a konkrét cselekvésre is –, hanem költészetével kívánta szolgálni a nemzeti függetlenséget és szabadságot ápoló hagyományokat. A személyes fellépésben rejlő bátorságot jól érzete már az első kötet értékelésekor Vasy Géza is: „...s a verseket olvasva bizonyosak lehetünk afelől: itt nem látványos szerepjátszásra készülődik valaki, hanem a bőrét viszi a vásárra, életét teszi a költészetre”.²⁴

A három, már a bevezetőben hivatkozott vers lényegében szerves részét képezi a későbbi gyűjteményes válogatásban, a *Tejfogak* ciklusban közölt, kötetben addig meg nem jelent, korai verseinek. E „prae-korszak” költészetének lényegi vonása – ahogyan arra már utaltunk – Petőfi Sándor és József Attila életének és az életművek mondanivalójának megidézése és beemelése kora gondolat- és érzésvilágába, melyet lényegében olyan önmeghatározásnak tekinthetünk, amely korábbi korok és személyek sorsán keresztül határozza meg önmaga helyzetét, ahogyan monográfiája, Görömbei András fogalmazott: „Ezek a megidézések, megszólítások önportrék is. Elődei sorsán keresztül önmaga helyzetét minősíti Nagy Gáspár. A történelem a jelennek üzen, a versekben megidézett sorsok a problémák jelenkori aktualitására mutatnak rá.”²⁵

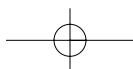
[*Hatvan éve született Nagy Gáspár*]

Ösztönösen, valahogy az eleve elrendeltettség állapotában talált rá a költészet legjobb és legmaradandóbb nemzeti hagyományaira, s miközben önálló hangját és költői világát kereste, szinte önkéntelenül kapcsolódott ehhez az organikus világhoz. Persze ezt az önkéntelenséget csak finom fenntartással fogalmazzuk meg, hiszen a családi házból hozott évszázados paraszti lét és a mély vallásosság, Pannonhalma szent hegyén megerősítve, elég erős indítást sejtetett. Kívülállóként a magyar költészet legnagyobb alakjaihoz, hegyvonulataihoz történő kapcsolódása kegyelmi pillanatát nem idézhetjük fel, csupán konstatálhatjuk, ahogy arra Domokos Mátyás is utalt Kormos Istvánnal a fiatal Nagy Gáspárról folytatott beszélgetésük esetében: „Valamilyen felszabadító hatást biztosan gyakorol rá (Nagy Gáspárra – P. B.). Az csakugyan végzetes volna, ha egy ilyen nagy költő, mint Jékely, akinek a hangja utánozhatatlanul egyéni, közvetlenül a hangjával hatna egy fiatal költőre – az a fiatal költőt elsorvasztaná. Ennek ellenére bizonyos, hogy megvan az útja-módja annak a belső találkozásnak, amiből hasznot húzhat a fiatal költő, amikor Jékely verseit veszi a kezébe.”²⁶ Kormos a beszélgetés végén mindezt így összegezte: „Úgy látszik, hogy fiataljaink előtt a nagy ismeretlen út a hagyomány, a hagyománykeresés ma. Aki erre az útra lép, szerencsés költő, mert gazdagodás várja ezen az úton.”²⁷ Nagy Gáspár, ma már tudjuk, ezen a szerencsés úton indult el. Ahogyan az őt a nagyközönségnek bemutató Kormos István írta versei elé: „Neve Nagy Lászlóéval csak véletlen névrokonság, de a költői eredet mégis Nagy László szellemi családfájáról származtatható, aki sok ’újszülött fiának’ nemcsak gazdag művét adja örökségül, hanem emberi tartását is: példát arra, hogy kell s lehet emelt fővel nézni a világba, bármilyen szélben, átvágva egyenesen a földeken, ha megszarvarodnak az utak.”²⁸

A pályakezdő Nagy Gáspár költészetét olyan eszmék, fogalmak fundamentumára építette, mint a „szabadság, haza, erkölcs, nemzet, szeretet, igazság, hit, s emel poézise eszmei pilléreivé, amelyek sem a puha diktatúra szellemi beállítódásának, sem később a globalizációra törekvő kapitalizmusnak ’nem nagyon kedvesek’, s kóbor kutya-ként súrlódnak neki az újabb filozófia és irodalomelmélet sarokköveinek is”.²⁹

4.

Az említett három költeményt Nagy Gáspár állítása szerint a budapesti lapok nem közölték – feltehetően túl „rázósnak” ítélték –, csak az *Alföld* szerkesztője vállalkozott arra, hogy ezen szimbolikus jelentésű, ugyanakkor mondanivalójukban egyértelmű versek nyilvánosság elé bocsátásához teret adjon. A költő szándékának autentikus megidézésében egy ügynöki jelentés³⁰ siet segítségünkre, amely szinte szó szerint rögzítette Nagy Gáspár értelmezését, s a jelentés különlegességét éppen az adja, hogy abból első kézből értesülhetünk céljairól. S ez nem más, mint az az örök, egész életművet átható törekvése, hogy a ki nem mondott, ki nem mondható igazságokat felmutassa. „Ha ezt lehetlenné teszi a politikai hatalom, akkor keletkezik a művészetben patthelyzet, a köztudott dolgok ismétlése, mely egyszerre sérti a művészet és a lét értelmét.”³¹ Nagy Gáspár e patthelyzetet oldja fel azzal, hogy a ki nem mondható igazságok kimondásához más

[*Hatvan éve született Nagy Gáspár*]

költőket hív segítségül, egy-egy pontosan elhelyezett hívó szó, utalás illesztésével, mintegy háttérképként, felállítja a valóságos mondanivalót az általa festett alakok köré.

A versek egyértelműen március 15-e ünnepére íródtak, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy kimondja: nem képes tovább elviselni a szabadság hiányát. Láthattuk, költői elhatározása szinte a versírással egyidejűleg alakult ki, s visszaemlékezéseiből tudjuk, 1968 óta „felnyílt a szeme”, kora társadalmát és rendszerét „történelmi tévútnak, a humanitás elleni bűnnek” fogta fel. „Jócskán elébe megy a mai nyugati elemzők következtetésének, amely szerint ’egész fönnállása alatt az egész kommunista rendszernek a bűncselekmény volt az egyik jellemzője’. Költői státusa a ’létező szocializmuson’ kívüli tartományokból meríti szempontjait. Nem lehet célja a rendszer barkácsolgatása, reformálgatása, az árnyékába húzódás s a kor alapkérdéseinek a megkerülése sem. Alkata szerint egyetlen célja lehet csupán: a diktatúra roncsolása.”³²

A *Ha látnál* című vers József Attila nyomán született, melyet az őt érő üldöztetések és megfigyelések ihlettek. A felütés József Attila tragikus sorsát idézi – „Attila, ha látnál! / ha onnan most idelátnál, / hol ülök halálraváltan, / sínekre, kerekre várva” –, s a jelen elviselhetetlenségére utal. Az „...arról szóltam, amit láttál, amit láttam” sort a belügy egy másik jelentésében úgy kódolták, talán nem minden alap nélkül, hogy József Attila a maga korában a fasizmus tanúja volt, így ha Nagy Gáspár arról szól, amit József Attila is látott, és ő is lát ma, akkor nem másról, mint kora fasizmusáról, a létező szocializmusról mond ítéletet.³³ A költemény József Attila *Levegőt!* című versének egy sorával végződik. Az olvasó, aki nem fejt meg a mondandót a József Attila-vers folytatásával, talán nem is hallja meg a szabadság utáni kiáltást, hiszen József Attila verse azokkal az érzésekkel folytatódik, amelyeket Nagy Gáspár is magáénak érzett, de amelyeket kora cenzúrája miatt nyilvánosan már nem mondhatott ki:

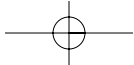
(Nagy Gáspár: *Ha látnál*)

...ülök Attila a febér kövön, ülök
és tudom, hogy mégis ideláthatsz,
arról szóltam, amit láttál, amit láttam,
mesélje nekem, hogy hinni kell a Dunának,
s bármi is úszik a „semmi ágán”
taníts, segíts, hogy „nem oly becses az irbám”.

(József Attila: *Levegőt!*)

Felhőttem már. Szaporodik a fogamban
az idegen anyag,
mint szívemben a halál. De jogom van
és lélek vagy agyag
még nem vagyok s **nem oly becses az irbám,**
hogy érett fővel **szóttlanul kibírnám,**
ha nem vagyok szabad!

A vers egy másik részlete is figyelmet érdemel: „ami neked édes lett volna, / az itt savanyúan foroghat, bár / zárkózhatnék a Dunába, de / riasztó csónak köröz, valami / más nép naszádjá kiköt, – itt előttem – ...” Az üzenet – ide idézve *A Dunánál* című vers teljes gondolat és érzésvilágát – e sorokban is, most már nemcsak az egyén, hanem az egész nemzet szabadságának hiányát feszegeti, hiszen a mondandó megfejtéséhez csak annyit kell tudnunk – s a belügy az ügynöki jelentés szerint ezt is jól fejtette meg –, hogy a vers éppen a szovjet flotta díszelgő látogatása idején született, s a költő e rémséges demonstrációban örökítette meg a hiányzó nemzeti szuverenitás érzetét.

[*Hatvan éve született Nagy Gáspár*]

Nagy Gáspár egész gondolkodását áthatja nemcsak Petőfi életműve, de különösen a forradalomban és a szabadságharcban vitt szerepe, s e példa követése az állampárt ideje alatti folyamatos konfrontációival, a hatalommal történő ütközéseivel XX. századi utódává avatták. Petőfi egyértelműen és általános jelleggel a szabadság megteremtésének és kivívásának ügyével azonos nála, a szó és tett egységének szimbóluma: „Jó kimondanunk: költő nem nyomta még rá így verseivel, kézjegyével a szabadság arcmását, bélyegét a kor tiszta papírosára. Es szív nem dobogott még így együtt, ilyen kérlelhetetlenül szinkronban a szent szóval: az egyes ember és nemzetek óhajtott szabadsággal.”³⁴

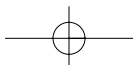
Az *Átvérzik* című vers a szabadságharc és forradalom hőse, Petőfi halálát eleveníti meg, mégsem a végleges befejezettséget és az elbukás képzetét keltve, ellenkezőleg, az újrakezdést és az élő példát hangsúlyozva. Petőfi szellemének és sorsának megidézése egyértelműen és kétséget kizáróan a harc vállalása és újrakezdésének hirdetése. A rövid vers mondandójának kibontásához ismét egy másik költő művét kell segítségül hívunk, hiszen ahogyan az előbb József Attila, úgy ebben a versben Utassy József *Zúg március* verse áll ott a háttérben, akit Nagy Gáspár eszményképének tartott, s akivel politikai nézetei miatt sorsközösséget vállalt. Nem lehet ezért nem észrevenni, hogy Nagy Gáspár verse Utassy ezen versét hívja kódoltan segítségül – ügynöki jelentésből tudjuk, hogy példázatként többször olvasta ezt fel nyilvánosan³⁵ –, amely Nagy Gáspár egy későbbi visszaemlékezése szerint sokakban a hatvanas évek végén fenntartotta a remény éberségét. Az Eötvös-kollégista Bakos István szavait idézem Utassy versének megszületése pillanatairól, a benne kavargó és általa felvert érzések és gondolatok, a kor hangulatának érzékeltetésére: „Március 15-ére az Eötvös Kollégiumban mindig gondosan, jól megválasztott előadóval, színvonalas, méltó programmal készülünk. Az a mi ünnepünk volt, a mindenkori ifjúság! Még inkább azzá vált negyven éve, amikor 1969. március idusát egykori kollégistatársunk új versével köszönthettük. Úgy emlékszem, hogy Szabad György veretes beszéde és a '48-as dalok után maga a költő lépett a zsúfolt társalgó emelvényére. Vaskos hangján egyenesen a szívünkbe dörögte új ébresztőjét, ami varázslatos erővel ragadott magával mindnyájunkat. Hallatán újjáéledtünk. Éreztük, hogy megszületett a mi nemzedékünk hiteles márciusi szózata.”³⁶

(Nagy Gáspár: *Átvérzik*)

(Utassy József: *Zúg március*)

*Ezer csomó még a tengeren,
és pár arasz a kertekig
bol tüskés ágon leng-lobog
kimoshatatlan véres ing;
s azt te újra felveszed
ha friss csikó török alád,
hogy fegyverek közé vigyen,
melyek átvérzik a halált*

*Én szemfedőlapod lerántom:
kelj föl és járj, Petőfi Sándor! (...)
Szedd össze csontjaid, barátom:
lopnak a bőség kosarából,
a jognak asztalánál lopnak,
népek nevében! S te halott vagy?!
Holnap a szellem napvilágát
roppantják ránk a bétszer gyávák.
**Talpra Petőfi! Sírodat rázom:
szólj még egyszer a Szabadságról!***

[*Hatvan éve született Nagy Gáspár*]

Nagy Gáspár ahhoz az Utassy által élővé varázsolt Petőfihez szól, akit mindketten halálból keltenének, hogy még egyszer a Szabadságról szóljon, s a friss csikó hátán, harcban véres ingét újra magára öltse. Mindketten Petőfi eleven szellemét idézték, együtt várva, hogy újra azok élére álljon, akik felveszik a harcot az elnyomással.

A harmadik vers, a *Megfordítva a lovon a patkó* című is a szabadság gondolata köré szerveződik, amelyet az öreg vajai Molnár Mátyásnak ajánl (a vers címe Molnár Mátyás könyvéből való). S ha József Attila és Petőfi, az 1848-as forradalom és szabadságharc emlékének és eszméjének megidézése nem lett volna elég egyértelmű üzenet, a harmadik versben a Rákóczi-szabadságharcot állította az olvasók elé: „Pro patria et libertate / kibomlik hajad akár // a zászló, Nagyságos Fejedelem.” Annyit tudunk, s talán ez lehetett a vers ihletője is, hogy Nagy Gáspár ebben az időben sokat foglalkozott II. Rákóczi Ferenc életével, s kapcsolatot tartott a Vai Múzeum igazgatójával, aki a Nyíregyházától nem messze fekvő településen gondozta Vai Ádám, Rákóczi tábornoka által összegyűjtött muzeális darabokat, dokumentumokat. Az igazgatót Nagy Gáspár „igazi magyar érzésű” embernek tartotta, aki Rákóczi Kört szervezett azzal a céllal, hogy a falvakban a nemzeti érzést ápolják s fenntartsák.³⁷ Egy ügynöki jelentésből arról is értesülhettünk, hogy Nagy Gáspár a II. Rákóczi Ferencről szóló könyvet sokuk figyelmébe ajánlotta, feltehetően maga is sűrűn forgatta. Némiképpen megmosolyogtató, hogy a könyvben levő aláhúzásoknak az ügynök milyen különös jelentőséget tanúsított, fontoskodásával hogyan ajánlotta a belügyi szervek figyelmébe, további nyomozati cselekmények végzésére sarkallva őket.³⁸

Március 15-e előestéjén írom ezeket a sorokat, s nem feledhetem, hogy a magyar történelem egyik legnagyobb tettet csak 1989-ben, éppen húsz esztendeje ünnepeleltük először szabadon, a szocialista Magyarországnak e nap addig nem jelentett semmit. S nem feledhetem Nagy Gáspár szavait sem, amelyek ma éppúgy időszerűek és aktuálisak, mint húsz-negyven évvel ezelőtt: „Csak költő vagyok, csak a legnagyobb költő apostol, Petőfi Sándor rendjéből való legkisebb Nagy. Ha pedig a forradalom ügyében és a szabadság dolgában felelésre szólítanak, leginkább csak verseket hozhatok föl mentésemre, avagy tarthatok magam előtt pajzsként, kardként. S nem is védekezésül, nem is támadólag: mert szívem és lelkem diktálta verses ’bűneimet’, melyekkel a 44 évvel ezelőtti fényes napokhoz s aztán még inkább a leveretés gyásznapijához, a Haynaut messze lepipáló kádári kivégzések számának döbbenetéhez, majd a túl hosszú amnéziára ítélt nemzet lelkiismeretéhez szóltam.”³⁹

Mi mit válaszolunk, ha a forradalom ügyében és a szabadság dolgában felelésre szólítanak?

J E G Y Z E T E K

- 1 Nagy László fordítása.
- 2 A háromból kettő – az *Átvérzik* és a *Megfordítva a lovon a patkó* – később megjelent a költő első, 1975-ben kiadott *Koronatűz*,
- 3 illetőleg a *Ha látnál* című a harmadik, a *Földi pörök* 1982-es kötetében.

[*Hatvan éve született Nagy Gáspár*]

- 4 Modor Ádám: Vértoltok az egyetem falán. Emlékezések és jelentések a '70-es évek márciusi ifjairól. *Magyar Nemzet*, 2004. március 13.
- 5 Nagy Gáspár: Petőfi és március nyomában. Ih.: *Szavak a rengetegből*. Szeged, 2004, Tiszatáj könyvek, 24.
- 6 „A vizsgálati fogságban kísérletet tettek Szalay beszerzésére. Elhárítandó a várható becstelenséget, azonnal, saját kezű, egyoldalas írásban, határozottan kizárta a szervekkel való bármilyen együttműködést. Elmondása szerint nem verték meg, de a koncepciók perekre emlékeztető módon próbálták vallomásra bírni. Amikor a jogerős ítélet után belépett a börtöncellába, az ott ülő két személy (Végh István és Várhegyi Imre) közölte, hogy mindketten 20 éves ítélettel ülnek 1956 óta. Ezek után Szalay Miklós megkönnyebbült, hogy rá csupán 20 hónapot mértek ki – igazságtalanul.” Laczik Erika–Modor Ádám: Amikor csattogtak a gumibotok. *Magyar Nemzet*, 2004. március 14.
- 7 Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék. Monográfia, 1968–1988*. T-TWINS Kiadó, 1995, 71.
- 8 Für Lajos: „Föltreplüni rajban”. *Utak a Fórumba. Az én történelmem*, 2. Budapest, 2007, Püski, 179.
- 9 Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék, 1968–1988. Interjúk*. Bozóki András: Krassó György. 62.
- 10 Lásd erről részletesen Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. 1956-os Intézet–Corvina, 2008, 366–367.
- 11 Lásd erről Tabajdi–Ungváry, 370.
- 12 A jelent a múltból lehet a legjobban megérteni (Quintus).
- 13 Jánosi Zoltán: „Ítéletidőben, pusztországban”. Vázlat Nagy Gáspár közéleti lírájáról. – *Kortárs*, 2000. március, megjelent még: J. Z.: *Idő és ítélet*. Miskolc, 2001, Felsőmagyarország Kiadó.
- 14 Ágh István: *Abogy a vers mibennünk*. Budapest, 2000, Széphalom Könyvműhely, 424.
- 15 Lásd erről: „Csupán meg van tágítva... De nincs eltörve még a lánc”. Kő András beszélgetése Nagy Gáspárral. *Új Magyarország*, 1995. március 14., újra közölve: Nagy Gáspár: *Közelebb az életemhez*. Szeged, 2005, Tiszatáj Könyvek, 352–353.
- 16 Jelentés. Budapest, 1973. április 3. – ÁBTL 3.1.2. M-39112/3, 37.
- 17 Lásd erről Tabajdi–Ungváry, id. mű, 367.
- 18 „Vitéz” tmb. = Virág János, Mansfeld Péter sógora. Lásd az ügynök 6-os számú kartonját. Modor Ádám: *Célkeresztben Krassó*. Kairosz Kiadó, 2006, 364.
- 19 Jelentés. Budapest, 1973. április 3. – ÁBTL 3.1.2. M-3911/3, 39.
- 20 Nagy Gáspár: „Nem tudni, mit hoz a múlt”. *Egy valamilyen okból megmenekült iratcsomó marogójára*. Id. h.: *Közelebb az életemhez*. Szeged, 2005, Tiszatáj könyvek, 141.
- 21 ÁBTL 3.1.2. M-39112/3. jelzet, 3-4.
- 22 Jelentés. Budapest, 1973. május 2. – ÁBTL 3.1.2. M-39112/3, 42.
- 23 Uo.
- 24 Bozóki András: Krassó György. Csizmadia Ervin: id. mű. Interjúk, 62.
- 25 Vasy Géza: Nagy Gáspár: Koronatűz, lásd *Tanulmányok Nagy Gáspárról*, uo., 9.
- 26 Görömbei András: *Nagy Gáspár*. Pozsony, 2004, Kalligram Könyvkiadó, 44.
- 27 Domokos Mátyás: A pályatárs szemével. Kormos István: *A hagyomány szerepe a fiatal magyar lírában*. Magvető, 1982, 292.
- 28 Uo. 303. o.
- 29 Kormos István: „Anyámmal hófehérülök.” – *Nagy Gáspár verseiről*. megjelent még: *Tanulmányok Nagy Gáspárról*. Debrecen, 2008, Kossuth Egyetemi Kiadó, 7.

[*Hatvan éve született Nagy Gáspár*]

- 30 Jánosi Zoltán: id. mű.
 31 Jelentés, Budapest 1973. április 3., 37–40. ÁBTL 3.1.2. M-39112/3. jelzet.
 32 Görömbei András: id. mű. 45.
 33 Jánosi Zoltán: id. mű.
 34 Jelentés. Miskolc, 1973. október 24. ÁBTL 3.1.2. M-37046 jelzet, 11. – „Radóczi Bertalan” fedőnevű ügynök jelentése
 35 Nagy Gáspár: „Te nem magadnak, Te másoknak születél!” *Közelebb az életemhez*, id. mű. 152.
 36 Jelentés. 1972. szeptember 15. ÁBTL M-39112/3, 12.
 37 Kézirat.
 38 Jelentés. Budapest, 1972. október 3. ÁBTL 3.1.2. M-39112/3, 17.
 39 Jelentés. Budapest, 1972. augusztus 18. ÁBTL 3.1.2. M-39112/3, 7.
 40 Nagy Gáspár: 1956-os ünnepi megemlékezés Bécsben. Ih.: *Szavak a rengetegben*, id. mű. 402.

Kő Pál domborműve a szombathelyi Berzsényi Dániel Főiskola falán